

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
Серія: УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ
Ч. 18

АНДРІЙ КАЧОР

БОРИС МАРТОС

Вінніпег

1977

Канада

Накладом Української Вільної Академії Наук

УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ
UKRAINIAN SCHOLARS
No. 17

UKRAINIAN FREE ACADEMY OF SCIENCES
Series: UKRAINIAN SCHOLARS
Editor: M. I. Mandryka
No. 17

ANDRIJ KACHOR

BORYS MARTOS

Short sketch of his Life, Academic and Public Activity

Winnipeg

1977

Canada

Published by the Ukrainian Free Academy of Sciences

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
Серія: УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ
За редакцією М. І. Мандрики
Ч. 17

АНДРІЙ КАЧОР

БОРИС МАРТОС

Коротка розвідка його науково-економічної, політичної
і загальногромадської праці

diasporiana.org.ua

Вінніпер

1977

Канада

Накладом Української Вільної Академії Наук

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Man., Canada

Проф. Борис М. Маргос

ВСТУПНЕ СЛОВО

Ця коротка розвідка про Б. Мартоса — це поширена і доповнена доповідь, яку я виголосив 21 грудня 1974 року на звичайній сесії Української Вільної Академії Наук у Вінніпегу з приводу 95-ліття життя та 75-ліття науково-економічної, політичної і загальногромадської праці Ювілята. Проф. Б. Мартос — це мій професор, якого я мав змогу пізнати зблизька, слухати його лекцій з науки політичної економії і теорії кооперації та бути учасником його дуже цікавих кооперативних семінарів.

Інша справа, коли прийшлося цю доповідь поширити і доповнити новими джерелами, щоб її відтак видрукувати як окрему статтю-розвідку. Щоб це завдання виконати задовільно, я звернувся безпосередньо до самого Ш. Ювілята з проханням подати мені короткий свій життєпис, прочитати мою доповідь і подати до неї свої зауваги та доповнення. А також просив я подати список своїх праць, щоб мати ясну й повну картину довголітньої діяльності Ювілята.

Проф. Б. Мартос дуже прихильно віднісся до мого прохання і за всі його поради та доповнення до моєї доповіді на цьому місці висловлюю йому щире подяку.

Розвідка ця була поміщена в Ювілейному Збірнику Української Вільної Академії Наук у Канаді, Вінніпег, 1976, стор. 94-114, а тепер видається окремим виданням УВАН, в серії „Українські вчені”, доповнена коротким вступом і світлинами Ш. Ювілята.

До видання цієї короткої монографії проф. Бориса Мартоса спричинилися Президія УВАН, а зокрема д-р М. І. Мандрика, редактор цього серійного видання і за це їм, від мене особисто і від Ш. Ювілята, щире спасибі.

Автор

Вінніпег, вересень 1977.

ВСТУП

Борис Мартос — це визначний український громадський і політичний діяч, кооператор і педагог, дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка і Української Вільної Академії Наук. Він активний політичний діяч, довголітній член Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії (УСДРП), брав активну участь у революції 1905 року і за цю свою політичну діяльність був кілька разів арештований і суджений російським царським урядом. Б. Мартос був також дуже рухливим членом Української Центральної Ради в Києві у 1917 році та першим Генеральним Секретарем Земельних Справ у першому Генеральному Секретаріаті (Уряді) Української Центральної Ради. Відтак був головою та міністром фінансів в Уряді Української Народної Республіки. Особливо вирізнявся своєю активністю в українському кооперативному русі в часі нашої державности, а відтак і на еміграції. Окремі великі заслуги він має на полі українського кооперативного шкільництва.

Він також автор багатьох друкованих наукових і публіцистичних праць і тому варто, і треба було, зареєструвати, хоч побіжно, для нашої історії головніші етапи життя та діяльності Б. Мартоса, який понад 75 років свого життя віддав на службу своєму народові.

РІД І РОДИНА Б. МАРТОСА

Б. Мартос походить із стародавнього козацького роду, що осів на Полтавщині і мав кілька розгалужень.

У родині були перекази, що предки цього славного роду прийшли в Україну з південної Іспанії, де ще сьогодні маємо місто Мартос. У цьому місті, як ствердив це вже сам Б. Мартос, ще й тепер живе там чимало людей, що носять це прізвище.

Основоположником того цікавого і справді заслуженого вже українського козацького роду, за дослідями проф. А. П. Оглобина — його лист до Б. Мартоса з 7. 2. 1965 р. — був Василь Мартос. Він десь около 1674 року

переселився з правобережної України до Лохвиці, на Полтавщині. Старший син Василя, Мартин, був уже лохвицьким сотником (1693-1698), а відтак полковим суддею (1698-1706). Молодший син Василя, Павло, також був визначним діячем того часу, а саме сотником у Лохвиці, зараз після брата (1699-1708 і в рр. 1710-1712). Син Павла Васильовича, Михайло, бунчужний товариш, підчас хотинського походу в 1741 році був „головним командиром” над полками: лубенським, миргородським, полтавським і переяславським. Син Михайла, Іван, а також син Івана, Павло і дідо нашого Ювілята Федір, незаймалися військовою службою, вони господарювали.

Федір Мартос мав трьох синів: Григорій, Дмитро і Микола. Цей останній був знова ж батьком трьох синів, Модеста, нашого Бориса і Сергія, на яких закінчилася лінія Мартосів. Батько Бориса, Микола, помер у 1885 році, коли Борисові було всього 6 років. Брат Модест загинув у Першій Світовій Війні, як полковник таманського полку в російській армії.

Скульптор Іван Петрович Мартос (1753-1835), проф. і ректор Петербурзької Академії Мистецтв, Іван Романович Мартос (1760-1831), був кабінетним секретарем гетьмана Кирила Розумовського, історик Олексій Мартос (1790-1842) і Петро Іванович Мартос, приятель Тараса Шевченка і видавець першого „Кобзаря” і другі члени того славного роду —це тема на окрему історичну студію, або розвідку.

Борис Мартос народився 20 травня (ст. ст.) 1879 року, на Полтавщині, з батьків Миколи і Наталії Мартос. У місті Лубнях закінчив клясичну гімназію 1897 року. Від 5 кляси гімназії вже сам на себе мусів заробляти лекціями, щоб міг закінчити середню школу. Лекціями заробляв на своє і мами утримання і в часі університетських студій у Харкові, студіюючи математику. Свої університетські студії мусів кількаразово переривати і тому закінчив їх щойно в 1908 році.

Про молоді роки Б. Мартоса, як і про його родину та родинне життя, знаємо небагато, бо він про себе написав дуже мало. Свої спомини продовжує, але не друкує і тому його життєпис, покищо, неповний.

ПРАЦЯ Б. МАРТОСА В ЧАСІ ЙОГО СТУДИИ

Знаємо напевно, що з кінцем 1897 року він був уже в Харкові, студентом університету і був з 1899 року членом таємної Української Студентської Громади, яка в тому ж часі нараховувала 12 членів. Тут Б. Мартос знайомиться з Д. Антоновичем, М. Русовим, Л. Мацієвичем, Б. Камінським, Ю. Коллярдом, Д. Познанським та іншими українськими визначними культурно-громадськими діячами того часу.

Б. Мартос не раз брав участь у праці Української Революційної Партії, скорочено РУП, яку засновано 11 лютого 1900 р., хоч, як це сам стверджує, не був при її заснованні, ані не був її членом. Зате видну роллю він відграв у „Студентській Громаді”. У 1900 році, на нелегальних святкуваннях Шевченкових роковин він виголосив доповідь на тему „Соціально-політичні погляди Т. Шевченка”.

З доручення Студ. Громади, літом 1900 р., Б. Мартос їздив до Галичини на Перший Український Студентський Конгрес, що відбувся у Львові. Повертаючи з Конгресу перевіз він надруковану у Львові програмову брошуру М. Міхновського „Самостійна Україна”, що була першою програмою Революційної Української Партії, відомої в скороченій назві РУП. Зимою їздив другий раз до Львова за нелегальною літературою для РУП.

В одному свому спогаді, як подає проф. І. Витанович у своїй „Історії Кооперативного Руху”, Б. Мартос згадує, що Студ. Громаду в Харкові відвідував не раз „Артільний Батько”, Микола Левитський і він зацікавив Б. Мартоса вперше кооперацією, як суспільно-економічним рухом. І тому не дивно, що будучи у Львові, на Студентському Конгресі, Б. Мартос зацікавився ближче з кооперативним рухом у Галичині, а повернувши до Харкова виголосив у Студ. Громаді доповідь на тему „Кооперативний і культурно-освітний рух у Галичині”. З того часу Б. Мартос почав вивчати дуже серйозно проблеми кооперативного руху.

У 1901 році, за участь у студентській демонстрації Б. Мартоса заарештували. Він два тижні просидів у тюрмі, а потім його на 2 роки вислали з Харкова, під догляд по-

ліції, із забороною жити в будь-якому університетському місті. Силою цієї заборони Б. Мартос мусів перервати свої університетські студії. У тому часі Б. Мартос перебував на Полтавщині, допомагаючи РУП-і у складенні і поширюванні її відозв, влаштовував по селах читання української літератури, організував політичні гуртки середньошкільників у Полтаві та викладав їм, у тих гуртках, політичну економію, українську історію і літературу та взагалі провадив культурно-освітню працю.

Осіною 1903 р. Б. Мартос вертається до Харкова, щоб продовжувати свої студії. Тут знову включається активно в роботу Харківської Студентської Громади, виступає з різними доповідями і рефератами, кольпортує українські книжки і далі співпрацює з РУП. І тому не диво, що за цю нелегальну працю скоро попадає на пів року до тюрми (1903-1904) в Харкові. У тюрмі перебув дві годівки — 9 і 11 днів.

Вийшовши з тюрми, весною 1904 р., Б. Мартос продовжує свою національно-революційну роботу, зі шкодою для своїх студій.

У 1905 році Б. Мартос стає членом Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії (УСДРП), яка виникла у 1905 р. серед частини членів РУП. М. Міхновський, брати Василь і Грицько Шевченки, брати Сергій і Олекса Макаренки та інші зорганізували Українську Народню Партію (УНП), а Д. Антонович, П. і С. Андрієвські, А. Жук і інші створили УСДРП, до якої відтак пристав Б. Мартос, а далі В. Винниченко, С. Петлюра і багато інших. Б. Мартос брав участь в опрацюванні програми цієї партії та взагалі був у ній дуже діяльний. В 1905 році, в часі першої революції в Росії, Б. Мартос включається в революційний рух: він виступав на різних мітингах (вічах), складав і друкував відозви і інші революційні видання УСДРП, а навіть командував українською озброєною дружиною, зложеною із студентів і телеграфістів. Він також виїздив на села для боротьби із пропагандою російських соціал-революціонерів, які дешевими демагогічними гаслами хотіли для себе приманути українських селян.

У тому часі Б. Мартос і його партійні товариші вперше практично переконалися, що примінення марксизму

російськими соціал-демократами не все було сприйнятливим для українських соціал-демократів, бо ці останні поняття соціал-демократизму сприймали ідеалістично, без демагогії, а не тільки як ширми для повалення царизму і впровадження іншого, соціалістичного, але знова російського імперіалістичного режиму. УСДРП, за словами Б. Мартоса, розходилася з ортодоксальним марксизмом у таких точках: національне і релігійне питання, відношення до селянства і ремісництва, земельне питання, відношення до кооперації і професійного руху. Російські соціал-демократи цілковито нехтували такі важливі чинники, як релігія і національність; селянство, як окрема частина суспільності, мало зникнути, а кооперація і професійні спілки мали б затратити свою аполітичність і стати допоміжним чинником у будові соціалізму.

Коли ж відшумів революційний зрив, Б. Мартос взявся знова серйозно до науки, до закінчення своїх студій. Ввесь час, як вже була згадка, він мусів сам на себе заробляти. І тому в рр. 1906-1908 Б. Мартос, як студент, провадив педагогічну працю. Він викладав математику і космографію на загальних курсах Чадова в Харкові, математику на курсах землемірів, географію на курсах Т-ва торговельних помічників, латинську мову на Вищих Жіночих Курсах у Харкові і розпочав викладати математику в жіночій гімназії в Харкові. Пізніше, в 1910 р., О. Русов пропонував йому працю асистента в Київському Комерційному Інституті, але поліція, з огляду на його політичну діяльність, заборонила Б. Мартосові будь-яку педагогічну працю. Це примусило Б. Мартоса, по закінченні університетських студій в 1908 році, шукати для себе іншої праці. І тоді він рішив віддатися всеціло практичній кооперативній роботі, де поліція не мала такого впливу, як у шкільництві.

Треба ще згадати, що закінчуючи свої студії Б. Мартос одружився з Марією Юріївною Кучер'явенко. Про неї знаємо, із скупих інформацій Б. Мартоса, що вона закінчила жіночу гімназію в Полтаві, якийсь час працювала в Губерніяльній Земській Управі. Відтак забажала підвищити свою освіту і тому виїхала до Петербургу (тепер Ленінград), де студіювала на Високих Педагогічних Курсах проф. Лесгафта. На жаль скоро була арештова-

на за політичну діяльність, сиділа якийсь час у тюрмі, а відтак була засуджена на 3 роки заслання у Вологді. Повернувшись із заслання, деякий час учителювала на різних приватних курсах, а вийшовши заміж, від 1908 року, поділяла з Б. Мартосом його неспокійне життя. Переїздила з ним з одного місця в друге, помагаючи йому в його роботі, тобто була для нього не тільки дружиною, але й особистою секретаркою. Померла в грудні 1945 року в Празі, хворіючи довгий час на туберкульозу.

Цей короткий відхід від головної теми потрібний на те, щоб краще зрозуміти в якому родинному середовищі Б. Мартос жив, звідки черпав свої сили до постійної громадської праці.

Як вже знаємо, після закінчення студій і одруження, Б. Мартос віддався всеціло кооперативній праці. І про цю нову ділянку його економічно-кооперативної праці, яка згодом допомогла Б. Мартосові стати передовим кооперативним діячем, хочу сказати кілька слів окремо.

КООПЕРАТИВНА ПРАЦЯ Б. МАРТОСА ДО РЕВОЛЮЦІЇ В 1917 РОЦІ

Не маючи змоги працювати в шкільництві, Б. Мартос у 1909 році виїхав на Волинь і там працював як старший контролер оцінково-статистичних робіт у Статистичному Відділі Волинської Губерніяльної Земської Управи.

Працю цю Б. Мартос одержав за посередництвом свого давнього знайомства, Василя Кошового, що був директором цього бюро.

Працюючи як контролер Б. Мартос мусів виїздити, в разі потреби, на села і там по кілька днів перебувати, ночувати в селянських хатах і харчуватися. Це дало змогу Б. Мартосові запізнатися зблизька з потребами й клопотами українського селянина, що, відтак, стало в пригоді Б. Мартосові, коли він перейшов на працю в кооперативі, а ще більше, коли він став членом Української Центральної Ради.

На жаль і на цій праці Б. Мартос не міг довго втриматися, бо почали його підозрівати, що він їздить по селах і там... підготовляє населення до революції. У 1910 році він вертається до Києва і тут, короткий час, працю-

вав у „Волкесько-Камському Банку”. Одначе і цю працю скоро покинув і знову ж повертається на Волинь, щоб включитися вже до праці в кооперативному русі. У 1910-1911 рр. працював він старшим інструктором кредитових товариств. І тут його царська поліція також знайшла і не дала йому спокійно працювати.

Щоб уникнути переслідувань з боку поліції, треба було знова переїздити в друге місце. Саме в тому часі одержав Б. Мартос листа від давнього харківського знайомого, Кузьми Безкровного, який був у Катеринодарі, на Кубані, головним бухгалтером акційної спілки для будови Чорноморської Кубанської Залізниці, із запрошенням до праці у тій же спілці.

Чорноморська Кубанська Залізниця цікава тим, що її акціонерами були козацькі чорноморські Станиці, нащадки козаків із Запоріжської Січі, а зібрання акціонерів складалося з представників тих станиць, тобто козацьких громадських діячів. К. Безкровний (1876-1937), економіст і громадсько-політичний діяч Кубані, член РУП, як свідомий українець, підбирав собі співробітників українців. Його заступником був Артемія Дражевський, а Б. Мартоса назначено керманичем фінансового відділу, що складався з трьох осіб — всі були українці. Рівночасно Б. Мартос включається в кооперативну працю, стає членом редакційної колегії кооперативного органу „Союз”, а потім членом дирекції Кубанського Кооперативного Банку та провадив курси для членів управ кредитових кооператив. Крім цього він провадив ще загально громадську і політичну працю; викладав історію України, українську літературу в українському нелегальному гуртку молоді, виступив з рефератом на Шевченківському святі в Новоросійському, у Катеринодарі деклямував, на такому ж святі, „Посланіє” Т. Шевченка. Це все діялося у 1911 і 1912 рр.

У розгарі цієї широко закросної праці, Б. Мартос нагло захворів на малярію. У наслідок цієї недуги він мусів, разом з дружиною, покинути Кубань і вернутися в рідну Полтавщину, де задержується вже аж до часу революції в 1917 році.

У Полтаві Б. Мартос працював у Полтавському Земстві як губерніяльний інспектор кооперації. На тому пості

Б. Мартос здобув собі славу доброго і солідного кооператора, відомого не тільки в Полтавщині, але вже в цілій Україні. Він провів обслідування кооперативних споживчих товариств у Полтавщині, провів низку кооперативних курсів, брав участь в організації кредитових і споживчих кооперативних Централь у Києві. Був учасником різних кооперативних З'їздів і Конференцій, а на деяких і головував, або доповідав. Виступав з публічними лекціями з кооперації в Києві й Полтаві. Зорганізував і провадив закупочне бюро Полтавського Губерніяльного Земства для забезпечення населення речами першої потреби в часі першої світової війни. Це бюро закуповувало по кілька вагонів товарів першої потреби, а керував цією закупівлею Б. Мартос.

Коротко кажучи, в тих роках, на Волині і Кубані, а відтак у Полтаві, Б. Мартос набув великого досвіду і знання та заправи в справах загально-господарських, а зокрема в кооперативних і фінансових, що він, відтак, використав для великої кооперативної праці, а також і в державному будівництві, як член Української Центральної Ради і член українського уряду.

ПРАЦЯ Б. МАРТОСА В РР. 1917-1920

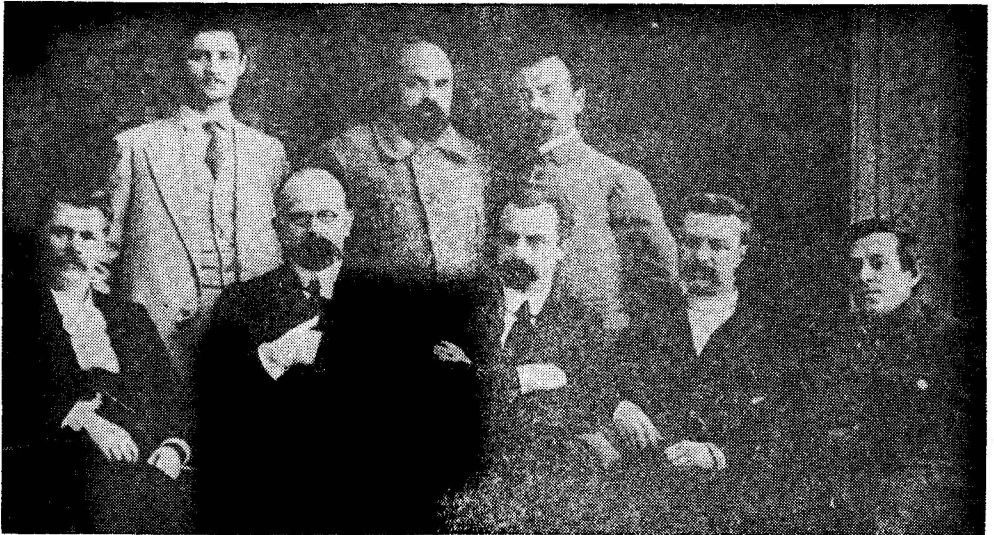
З початком революції, в 1917 році, Б. Мартос включався активно в громадсько-кооперативну і політичну працю. Спершу тільки в Полтаві, а відтак у широкому всеукраїнському масштабі.

На початку революції, в 1917 році, він був учасником Національного Конгресу, Першого Всеукраїнського Селянського З'їзду та інших З'їздів, яких у тому часі було дуже багато і здебільша був у Президії, або головним доповідачем, чи організатором, а вже щонайменше учасником.

Проф. Д. Дорошенко, у своїй „Історії України”, том I., пише: „Серед всіх губерніяльних міст України, в 1917-18 рр., Полтава найбільше зберегла своє національне обличчя серед низів”... , а далі каже: „як тільки до Полтави дійшла вістка про революцію, громада ТУП (Т-во Українських Поступовців) взялася до організації З'їзду цілої Полтавщини. Такий З'їзд відбувся 21 травня 1917 р.

Борис Мартос
(Світлина з 1917 року)

Перший Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради в Києві у 1917 році.
На світлині сидять з ліва на право: І. Стешенко, Х. Барановський, В. Винниченко,
С. Єфремов, Симон Петлюра, а стоять: П. Христюк,
М. Стасюк і Борис Мартос.

На з'їзді було 600 делегатів з різних сторін Полтавщини. Головою З'їзду обрано Б. Мартоса, українського еседека". З того бачимо, що Б. Мартос мусів бути вже тоді популярною особою. Тут проф. Д. Дорошенко, за інформацією Б. Мартоса, зробив помилку. У Полтаві в тому часі було два З'їзди і Б. Мартос головував тільки на Другому З'їзді, а на першому взагалі не був і за постанови того З'їзду не відповідав.

Далі проф. Д. Дорошенко описуючи Всеукраїнський Селянський З'їзд, що відбувся 10-16 червня 1917 р. в Києві, при участі 2,200 делегатів, стверджує, що до Президії З'їзду обрано В. Винниченка, П. Христюка, Б. Мартоса, Т. Осадчого, Руденка, Захарчука, Мшанецького і Радомського, а почесним головою проф. М. Грушевського. На тому З'їзді Б. Мартос головував майже весь час і його обрано членом Центрального Комітету Селянської Спільки. Ці свідчення проф. Д. Дорошенка, члена гетьманського руху, про Б. Мартоса дуже важливі — вони об'єктивні.

У тому самому часі Б. Мартоса делеговано до Української Центральної Ради. Він був також членом „Малої Ради", що виконувала функцію Виконавчого Комітету поміж сесіями Української Центральної Ради. А коли Центральна Рада, на пропозицію П. Христюка, обрала перший Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, як зародок українського уряду, то до складу цього Першого Генерального Секретаріату обрано теж і Б. Мартоса. Склад цього Генерального Секретаріату був такий: Сергій Сфремов — міжнародні справи, М. Стасюк — продовольчі, С. Петлюра — військові, В. Садовський — судові, Христофор Барановський — фінанси. Б. Мартос — земельні справи, І. Степенко — освітні, а П. Христюк — генеральний писар. Замітне, що в Першому Генеральному Секретаріаті, на 9 членів, аж 4 дала українська кооперація (Х. Барановський, Б. Мартос, М. Стасюк і П. Христюк).

Б. Мартос був також одним із головних організаторів Всеукраїнських Кооперативних З'їздів, автором „Схеми кооперативного будівництва", головним організатором і головою Центрального Українського Кооперативного Комітету в Києві.

У 1918 році, в часі Гетьманської Української Держави, Б. Мартос вицофується з політичної діяльності і всеціло віддається кооперативній роботі. Він був не тільки головою Управи Центрального Українського Кооперативного Комітету, найвищого кооперативного уряду, але ще знаходив час, щоб бути головою Надзірної Ради „Дніпросоюзу”, членом Надз. Ради „Українбанку”, членом редакційної колегії журналу „Українська Кооперація”, викладав у кооперативній школі „Дніпросоюзу”, був запрошений на лектора Київського Комерційного Інституту і разом з професором М. Туган-Барановським організує, першу в світі, високу Кооперативну Школу в Києві — Кооперативний Інститут. Це були роки найбільшого росту української кооперації в Україні і найбільшої кооперативної активності Б. Мартоса.

У 1919-1920 рр., за Директорії Української Народної Республіки, Б. Мартос займає високе становище в уряді, як міністер фінансів і голова (прем'єр) Ради Міністрів. За короткий час свого урядування він провів закон про усамостійнення української валюти. Треба відмітити, що не дивлячись на війну та несприятливі економічні та політичні відносини, він зумів зберегти вартість цієї валюти і через півтора року державний апарат і армія були фінансово добре забезпечені.

У 1920 році Б. Мартос виїхав з урядом УНР на еміграцію. Він тоді складає свої обов'язки міністра та вибирається в наукове подорож по Німеччині. Об'їхав він багато міст (Берлін, Дрезден, Ляйпціг, Регенсбург, Мюнхен і Гамбург) і всюди знайомиться з організацією і методами кооперативної теорії і праці, а рівночасно студіює програми німецьких кооперативних шкіл і курсів, щоб відтак це використати в своїй дальшій кооперативній праці на еміграції.

НАУКОВО-КООПЕРАТИВНА ПРАЦЯ Б. МАРТОСА НА ЕМІГРАЦІЇ

У 1921 році Б. Мартос з дружиною опинився в Празі і тут починає свій еміграційний період життя. Тут спершу стає директором Кооперативного Бюра при Громадському Комітеті, zorganizував при ньому кооперативні

курси, які в 1922 році розвинулися в „Українську Господарську Академію” в Подєбрадах, в Чехословаччині.

Б. Мартос був членом Організаційної Комісії цієї Академії, розробив плян навчання Кооперативного Відділу. У тому ж часі був ще і секретарем редакції журналу „Нова Україна”. У 1922 році Б. Мартоса обрано на доцента Української Господарської Академії з дорученням керувати двома катедрами: катедрою теорії кооперації та катедрою кооперації споживачів, а рівночасно обрано його секретарем Професорської Ради.

Для вправ і самопомоги студентам Б. Мартос організував прикладне споживче товариство з крамницею і харчівнею. Рівночасно Б. Мартос організує Товариство Українських Кооператорів у Чехословаччині, яке видавало, за його редакцією, неперіодично „Кооперативний Альманах” і це товариство Б. Мартос очолював 13 років.

У 1924 році Б. Мартос був іменованій звичайним професором Української Господарської Академії, захищаючи перед факультетською Радою свою працю п. н. „Теорія Кооперації”. Праця ця, відтак, стала посібником навчання кооперації в усіх українських економічно-кооперативних школах. Щоб зробити навчання кооперативних дисциплін більш живими, Б. Мартос організував часто цілоденні екскурсії своїх слухачів до великих і добре організованих чеських кооперативних установ.

У 1923/24 і 1924/25 рр. Б. Мартос був продеканом Економічно-Кооперативного Відділу Української Господарської Академії в Подєбрадах. У тому часі Академія випустила багато першоякісних кооперативних фахівців, які відтак, повернувши домів, на західньоукраїнських землях, перебрали провід і розбудову українського кооперативного руху в свої руки і довели українську кооперацію до найкращого розквіту. Тут треба ще відмітити, що в тій роботі дуже помічною була йому його дружина, Марія. Вона в Подєбрадах організувала майстерню для пошиття білизни для студентів, а також притулок для дітей студентських подруж (треба мати на увазі, що студентами цієї високої школи були переважно колишні старшини, підстаршини і вояки української армії — прим. А.К.). Відтак, по переїзді Мартосів до Праги, дружина Б. Мартоса знова організувала для наших студентів хар-

чівню при Українському Жіночому Союзі, що дуже влекшувало життя і студії нашим студентам в чехословацькій столиці.

Коли ж, з вимушених обставин, треба було ліквідувати цю нашу високу школу, то Б. Мартос не опускає рук, не заломлюється і не нарікає на обставини, але зараз бере участь в організації позаочного навчання тих самих дисциплін, що їх мала Академія. Він спершу стає спів-організатором Спільки Професорів УГА, щоб зберегти наукові сили до дальшої праці. А далі він підтримав ініціативу проф. С. Гольдельмана, щоб створити Український Технічно-Господарський Інститут у Подєбрадах, для ведення позаочного навчання, відомого під скороченою назвою УТГІ, який розвинув широку акцію навчання економічно-кооперативних дисциплін, журналістики і різних інших курсів.

У 1936/37 і 1937/38 рр. Б. Мартос був директором цього УТГІ та головою Спільки Професорів УГА.

Треба ще згадати, що попри педагогічну, організаційну і наукову працю в названих високих школах Б. Мартос брав участь у різних українських і міжнародних наукових і кооперативних конгресах, був членом і співробітником багатьох громадських і наукових організацій, як: Українське Економічне Товариство в Подєбрадах, Українська Наукова Асоціація в Празі, Товариство Українських Кооператорів, Масарикова Академія в Празі, Міжнародній Інститут для Кооперативних Студій у Парижі і інші.

Для поширення і поглиблення свого власного знання, Б. Мартос відбував наукові подорожі. Наприклад у 1924 році провів цілий місяць у Генті (Бельгія), де відбувався Конгрес Міжнародного Кооперативного Союзу, а рівночасно була там улаштована імпазантна виставка продукції кооперативних підприємств. На цій виставці проф. Б. Мартос з проф. С. Бородаєвським (викладав історію кооперації в УГА) і за допомогою інж. Д. Андрієвського уладили показ праці Кооперативного Відділу Української Господарської Академії, де показано брошурку проф. С. Бородаєвського, французькою мовою, про Кооперативний Відділ УГА, як високу кооперативну школу. У тому часі — це була перша в світі кооперативна школа з

високошкільною програмою навчання. Другий раз Б. Мартос пробув цілий місяць у Брюсселі з метою обслідувати на місці добре розвинену будівельну кооперацію і зібрані матеріяли використував у своїх викладах в Академії. Подібну подорож відбув у 1927 році до Швейцарії, де в Берні залізнався з працею кооперативного семінара та іншою працею швейцарського Центрального Кооперативного Союзу.

У кооперативному русі Б. Мартос замітний тим, що він опрацював клясифікацію кооператив, що було темою його доповіді на Першому Українському Науковому З'їзді, а також дав, у своїй габілітаційній праці, п.н. „Теорія Кооперації”, точну дефініцію кооперативи, чи точніше кооперативного товариства. Першу формулу такої дефініції подав проф. М. Туган-Барановський, світової слави економіст і теоретик кооперації, а Б. Мартос її уточнив.

На закінчення цієї частини розвідки треба ще згадати, що на запрошення Центрального Союзу Чехословацьких Кооператив, Б. Мартос в 1936-38 рр. організував кооперативний семінар у Празі для чеських кооператорів, ним керував і досліджував хйби діяльності кооператив, членів цього Союзу та брав участь у розробці 10-тирічного пляну праці тих кооператив.

На цій праці застала його друга світова війна.

НА НОВОМУ ЕТАПІ ЕМІГРАЦІЙНОЇ ПРАЦІ

Другу світову війну Б. Мартос перебув у Чехословаччині. Щойно в 1945 році він переїхав до Німеччини, до Мюнхену, де зараз же, з другими професорами-економістами, взявся до організації Української Високої Економічної Школи і був її ректором в рр. 1945-1949.

У цій школі він викладав політичну економію та теорію кооперації, організацію і практику споживчих товариств, організацію і ведення зборів, а також керував кооперативним семінаром. Я мав нагоду і присмність 2 роки слухати його викладів і навіть у нього писати свою дипломну працю, щоб здобути звання дипломного економіста, а відтак він був рецензентом моєї останньої дипломної праці, яку я писав у проф. д-ра І. Витановича, щоб одержати титул дипломованого інженера-економіста.

Б. Мартос у Німеччині
(Світлина з 1945 р.)

**Проф. Б. Мартос серед студентів VII Семестру Української Економічної
Високої Школи в Мюнхені.**
(Світлина з 25 травня 1947 року).

Б. Мартос, як професор, усе був добре приготований до своїх лекцій, читав їх спокійно, але часто спинявся, щоб дати до „сухого” матеріалу з політичної економії, або теорії кооперації, „живий” і цікавий коментар із практичного життя і власного досвіду. Зі студентами умів завжди знайти контакт і тому його лекції студенти слухали радо. Подібно було й на Кооперативному Семінарі, яким він керував особисто. Все знаходив живі і цікаві теми для студентів до опрацювання і кожний студент мусів опрацювати хоч одну якусь тему і на семінарі її вміти оборонити.

За його наукову працю, в лютому 1948 року, Українська Вільна Академія Наук іменувала Б. Мартоса своїм дійсним членом, а в квітні того ж року він став також дійсним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (НТШ).

У тому ж самому часі, на новому етапі своєї еміграції в Німеччині, Б. Мартос бере активну участь у різних ділянках громадського життя, що я мав шану особисто стверджувати і спостерігати. Він був співучасником і головою Першого Кооперативного З'їзду у Німеччині, що відбувся 8-9 червня 1946 р. в Мюнхені. Я мав приємність бути секретарем того З'їзду. Б. Мартос бере участь у Першому Переселенському З'їзді Української Еміграції, що відбувся 4-6 жовтня 1946 р. при участі 133 делегатів з усіх таборів у Німеччині і Австрії і входить до Головної Переселенської Ради, при Центральному Представництві Української Еміграції (ЦПУЕ).

Рівночасно виступає на різних святах, або сходах з доповідями. Важніші з них, це: „Методи припинення, або послаблення економічних криз”, „Гарантизм”, „Забезпечення паперових грошей”, „IV. Універсал Центральної Ради”, „Симон Петлюра”, „Українські гроші”, „Боротьба за українську державність” і т.п.

Він пише також статті до часописів і журналів. Одну таку статтю п.н. „Українська державність і кооперація”, спогади з 1917-18 рр., написав до журналу „Господарсько-Кооперативне Життя”, ч. 5, 1947, якого я був редактором — журнал цей, це був місячний додаток до часопису „Наше Життя” в Авґсбурзі.

Осіною 1951 р. Б. Мартос виїхав з Німеччини до Швейцарії, де жив під опікою швейцарського уряду, одержуючи регулярну місячну допомогу. У тому часі він продовжує свою науково-педагогічну працю: опрацьовує тему „Гарантизм”, як систему народного господарства, викладає короткий курс політичної економії, німецькою мовою, для німецьких дівчат у Кавальєно і пише свої спомини.

Здавалося, що Б. Мартос залишиться в Швейцарії до кінця свого життя, маючи запевнену старість і опіку від швейцарського уряду. Але це тільки здавалося для тих, що не знали Б. Мартоса.

Для живого і все рухливого, живої вдачі і натури, Б. Мартоса, така нагода, щойно на 75 році його життя (?!), йому ніяк не подобалася. Це ж бо, на його думку, податися передчасно в „старики”. І тому не диво, що Б. Мартос, на пропозицію українських наукових установ, в 1954 році, повертається знову до Мюнхену, щоб взяти участь у реорганізації Інституту для вивчення історії і культури ССРСР. Це була установа фінансована американськими чинниками. Його обирають головою Наукової Ради цього ж Інституту (1954-1955), а відтак секретарем цієї ж Ради (1956-1958). Рівночасно він був головою Видавничої Комісії Наукової Ради. З його іменням тісно пов'язана найкраща видавнича діяльність Інституту, зокрема Української Секції, де він об'єднав найкращі українські фахові сили для цієї праці.

На цьому місці слід пригадати, що цей Інститут для вивчення історії та культури ССРСР був створений в Мюнхені 8 липня 1950 р., як вільна корпорація вчених, що покинули Советський Союз і працюють, досліджуючи науково ССРСР. Інститут цей реорганізовано в 1954 р. і Б. Мартос був співучасником цієї реорганізації. Інститут видавав науковий журнал, монографії, бюлетень і збірники статей. Окремою серією видань були т. зв. „Українські Збірники”, яких за час праці Б. Мартоса в цьому Інституті вийшло 15 книг. В останній, 15-тій книзі поміщено, з приводу 80-ліття Б. Мартоса, світліну і життєпис Ювілянта авторства І. Бакало.

У 1958 році Б. Мартос покидає Німеччину та преїздить до ЗСА, де перебуває до сьогодні.

НА АМЕРИКАНСЬКІЙ ЗЕМЛІ

Спершу Б. Мартос носився з думкою осісти в Канаді. І про це хочу сказати кілька слів окремо, на основі інформації д-ра М. І. Мандрики.

Як член Головної Переселенської Ради в Німеччині, в рр. 1946-1949, провадив широку переписку з різними українськими громадськими діячами в ЗСА і Канаді в справі масового переселення української інтелігенції, а також селян і робітників, з таборів ДП в Німеччині. З тою метою Б. Мартос zorganizував навіть окреме колонізаційне кооперативне товариство „Солідарність”, яке об'єднувало 150 членів, а з членами родин було около 500 осіб. У листах до о. д-ра С. В. Савчука (лист з 15.12.1947 р.) і до д-ра М. І. Мандрики (лист з 1.6.1948 р.) він доводив, що всі ці люди (залучений список охоплював 322 особи) — це добрі фахівці: городники, пасічники, агрономи, а також шевці, столярі, ковалі, шофери та інші кваліфіковані робітники, які легко могли б zorganizувати в Канаді окрему громаду-колонію і ніхто з ними не буде мати клопотів. Таку громаду, на його думку, найкраще було б zorganizувати в Манітобі, або інших західних провінціях Канади. Окрему оферту предкладав Б. Мартос о. д-рові С. В. Савчукові в справі переселення до Канади цілої Богословсько-Педагогічної Академії, що в тому часі діяла в Мюнхені, разом з усіма професорами і студентами, вимагаючи на сфінансування того проєкту 100-150,000 дол. Він навіть хотів сам приїхати до Канади, щоб особисто цей свій задум зреалізувати.

Д-р М. І. Мандрика, що знав проф. Б. Мартоса особисто з кооперативної праці ще в Україні, із р. 1911, а відтак зустрічався з ним в Центральній Раді, у своїх листах до Б. Мартоса інформував його про можливості й труднощі такого масового переселення до Канади. З різних об'єктивних причин, незалежних від зацікавлених осіб цим проєктом, до такого переселення не дійшло і тому Б. Мартос, як реально думуюча людина, не знайшовши потрібного попєртя в Канаді, цей проєкт занехав.

Німеччину Б. Мартос покинув щойно в 1958 році, переїхавши на постійний побут до ЗСА, де живе до сьогодні, в Ірвінгтоні, біля Нью Йорку.

Тут на американському континенті, Б. Мартос продовжував, і продовжує до сьогодні, свою наукову працю як дійсний член УВАН і НТШ. Коротко викладав „Теорію кон'юктурних хитань” в Українському Технічному Інституті в Нью Йорку, виступав часто з доповідями та публічними лекціями, а останньо пише свої спомини.

КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА

Закінчуючи цей короткий і стислий перегляд життя і праці проф. Б. Мартоса, можемо зробити підсумок і подати коротку характеристику його особи.

Б. Мартос — це індивідуальність великого формату і тому не диво, що на своєму життєвому шляху мав не тільки приятелів, але й противників, критиків, а навіть ворогів, яких звичайно не мають пересічні люди. Він, однак, ніколи не оглядався на т.зв. „критику”, але все був ентузіястом творчої праці для добра українського народу. Навіть противники визнали його сильну волю, відвагу, велитенську енергію та послідовність і видержливість, що давало його праці успішні й корисні висліди.

Б. Мартос, попри різні прикмети, має вроджений хист доброго, а zarazом строгого адміністратора, який у кожному громадському ділі умів, і уміє, завести лад і дисципліну та своїм прикладом змусити і других до самодисципліни та відповідальності за свою працю. Це дуже важна, але рідкісна прикмета у наших провідників.

Своїм студентам і слухачам Б. Мартос постійно пригадував, що в кооперативній та в кожній громадській установі керманичем повинна бути людина порядна і чесна, така, що для неї матеріяльні добра не грають головної ролі. Це мусить бути людина некористолюбива, егоїстична, бо, на його думку, навіть дуже розумна, енергійна і досвідчена людина, але нечесна, принесе для установи більше шкоди ніж користі. І тому для нечесних осіб не повинно бути місця в проводі наших громадських установ, а особливо в установах наукового, політичного, господарського і загальногромадського характеру.

Б. Мартос учив ще своїх студентів, що провідником кожної громадської установи, якими є також кооперативні товариства, повинна бути людина смілива, з сильною

волею, твердим характером, яка б при невдачах не падала духом, не заломлювалася, але певно йшла до наміченої мети, якщо знає, що ця мета добра, шляхотна і для громади корисна. При тому добрий провідник вміє все співпрацювати із своїм оточенням, використовуючи знання і досвід своїх співробітників, бо лиш у співпраці з другими можна творити сильні громадські установи. Колегіальність ведення справ дає можливість кожному совісному співробітникові виявити свій хист, своє знання і було б більше ніж нерозумно цих прикмет своїх співробітників невикористати, не бути уважним до їх здібностей і охоти співпрацювати.

Набільшим гріхом, просто суспільним злочином, на думку Б. Мартоса, громадського провідника і нещастям для установи є те, коли цей провідник має добрих, порядних, совісних і здібних співробітників і... він про це не знає, або їх легковажить і ради власної амбіції їх не використовує.

Добрий провідник, говорив не раз Б. Мартос, повинен знати, що кожна громадська установа, наукового, політичного, господарського, релігійного, чи іншого суспільного характеру існує не для нього, але він для них і тому тими установами треба дорожити, їх цінити, для них шире працювати і їх боронити перед всякими ворогами і несовісними членами, бо лиш тоді він буде першим між усіма, коли зуміє своїм знанням і досвідом цим установам служити.

Це було його життєве кредо, його настанова до життя і таким він був у практичному житті, що можемо ствердити на основі тих скупих інформацій, що я їх навів у цій праці.

Гадаю, що багато його студентів цю ідейну настанову і ці принципи громадської праці собі присвоїли, з ними пішли в життя і того, мабуть, не жалують.

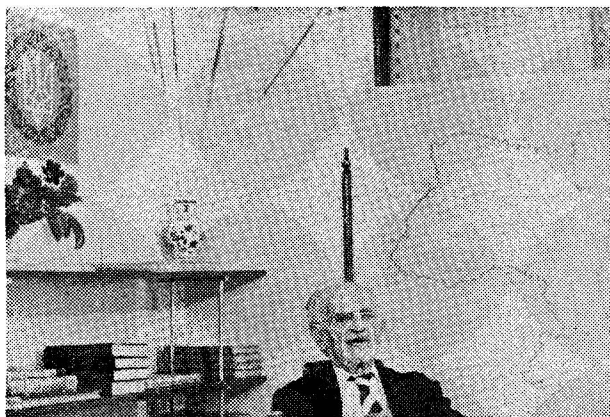
Ця коротка розвідка про життя і працю Б. Мартоса, хай буде виявом нашої громадської подяки, подяки від його студентів, від українських кооператорів, розсіяних тепер по цілому світі, від наших наукових, політичних і загальногромадських установ за його довголітню працю для добра української спільноти. Хай Господь дарить його далі ще здоров'ям і силою, щоб він міг продовжувати

і закінчити свою намічену працю для добра української науки і для добра цілого українського народу.

Многих літ, з нагоди 95-ліття, бажав своєму професорові і автор цієї розвідки, непередчуваючи, що в дні друкування цієї праці наспіє до нього сумна вістка: „в понеділок, 19 вересня 1977 р. в Ірвінгтоні-Ньюарк, ЗСА, проф. Б. Мартос, на 99 році життя, відійшов у вічність”!

Хай ця скромна розвідка буде для Нього замість грудки рідної землі і китиці квітів на Його свіжу могилу від усіх Його друзів, а зокрема від українських кооператорів і Його колишніх студентів.

ВІЧНА ЙОМУ ПАМ'ЯТЬ!

Б. Мартос у 1975 році.

(Світлина зроблена підчас доповіді, яку проф. Б. Мартос читав для членів „Тва Фільмового зафіксування історичних подій і осіб з Українського Визвольного Руху”)

СПИСОК ПРАЦЬ І ДОПОВІДЕЙ Б. МАРТОСА

Ця коротка розвідка про життя і працю Б. Мартоса не була б повною, коли б ще не згадати і про його писані наукові і публіцистичні праці та важніші його доповіді. Ось вони:

1. У 1914-1915 рр. під керівництвом Б. Мартоса, як губерніяльного інспектора кооперації, переведено статистичне обслідування повітовими інспекторами кооперації споживчих товариств, а в 1915 році, під його

- редакцією вийшла книжка п.н. „Обзор потребительских обществ”, видання Полтавського Губерніяльного Земства. Це була перша його публіцистично-наукова праця з ділянки кооперації.
2. „Розмежування чинностей кооперативних союзів”, довша стаття в журналі *Українська Кооперація*, Київ, 1918.
 3. „Схема кооперативного будівництва”, доповідь виголошена на III Кооперативному З’їзді в Києві, 1918 р.
 4. „Курс валюти і забезпечення її золотом”, журнал *Нова Україна*, Прага, 1922.
 5. „Теорія Кооперації” — це одна з найповажніших його праць — Подєбради, 1924 р., а друге видання в Німеччині 1947 р.
 6. „Організація і ведення зібрань”, Подєбради, 1925. Ця праця була видана також Центральним Союзом Чехословацьких Кооператив, у чеській мові, Прага, 1935.
 7. „Кооперативна ревізія”, видання Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, 1926.
 8. „До методи студіювання кооперації”, журнал *Економіст*, Подєбради, 1928.
 9. „Клясифікація кооператив”, *Наукові Записки Української Господарської Академії*, том I, а також французькою мовою, Париж, 1936.¹
 10. „Межі розвитку кооперації споживачів”, *Наукові Записки УГА*, том II; і французькою мовою, Париж, 1937.²
 11. „Наукова та освітня діяльність української еміграції в галузі кооперації”, *Кооп. Республіка*, Львів, 1932.
 12. „Доба гарантизму”, *Кооп. Республіка*, 1937.
 13. „Кредит у споживчих кооперативах”, *Кооп. Республіка*, 1937.
 14. „Микола Левитський й харківські студенти”, *Кооп. Республіка*, Львів, 1938.
 15. „Значення власної продукції для кооперації”, „Баллін і Козлов” — статті в *Кооп. Республіці*, в рр. ?; брак річників для устійнення. Це саме чеською мовою.
 16. „Василь Доманицький”, Львів, 1938. Видання РСУК.
 17. „Будівельна кооперація” в рукописі, незакінчена.
 18. „Значення М. І. Туган-Барановського для української кооперації”, *Наукові Записки УТГІ*, кн. V, Мюнхен, 1954.
 19. „Відбудова української кооперації”, Збірник *Сільське Господарство України*, Прага, 1942.

¹ Revue International des Etudes, Cooperatives, Paris, 1936.

² Revue International des Etudes, Cooperatives, Paris, 1937.

20. „Перші кроки Української Центральної Ради”, *Укр. Історик*, чч. 39-40.

Крім цього Б. Мартос опрацював, але не мав змоги видати, ще такі теми: „Проект кооперативного закону”, „Земельна справа в Українській Центральній Раді”, „Українська Студентська Громада в Харкові”, „Відновлення української валюти і інші.

Останньо, в 1972 році, появилася друком, його спільна праця з Яковом Зазулею, видання УТГГ, п.н. *Гроші Української Держави*. Це люксове видання з *Альбомом Українських Грошей з 1917-1919 рр.*, з німецьким і англійським резюме — це його цінний дар з нагоди 50-річчя Української Господарської Академії, заснованої 1922 року в Чехословаччині, в Подєбрадах, з метою виховувати українську молодь в державницькому дусі.

Багато його статей наукових, науково-популярних і публіцистичних, розкинутих в українських і чеських часописах, у рр. 1922-1939, що їх тепер не можна в Канаді відшукати.

Д Ж Е Р Е Л А :

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА, т. 4, стор. 1480, гасло Мартоси.

І. Бакало: „Борис Миколайович Мартос (до 80-річчя з дня народження)”, *УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК*, Книга 15, Мюнхен, 1959, видання Інституту для вивчення СССР.

І. Витанович: *ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ*, Нью Йорк, 1964, стор. 215 - 219.

Проф. д-р Яків Зазуля: *ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ* — календар історичних подій за лютий 1917 — до березня 1918 рр.

Проф. Д. Дорошенко: *ІСТОРІЯ УКРАЇНИ*, том I. Доба Центральної Ради, Ужгород, 1932, стор. 66, 82, 83, 87, 95, 96, 120 - 122, 155 - 6, 191 - 2, 197, 222, 231, 247-9 і 402.

Ю. Коллярд: *СПОГАДИ ЮНАЦЬКИХ ДНІВ (1897—1906)*, видання „Срібної Сурми”, Торонто, 1972.

Б. Мартос: *ТЕОРІЯ КООПЕРАЦІЇ* і інші праці названі у списку праць Б. Мартоса в тій же розвідці.

Б. Мартос: Листування з автором і окремі записки про „Волинь” і „Кубань” та поправки і доповнення до моєї доповіді.

Д-р М. І. Мандрика: Листування з Б. Мартосом і особисті спомини про Б. Мартоса з часів Української Центральної Ради.

ГОСПОДАРЬКО-КООПЕРАТИВНЕ ЖИТТЯ, ч. 5, Авгсбург, 1947 і річніки *КООПЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ*, 1932, 1937—38 із статтями Б. Мартоса.

Василь Вереш-Сірменський: „40-ліття педагогічно-громадської і кооперативної праці проф. Б. Мартоса, ГОСП. КООП. ЖИТТЯ, ч. 1, 1947, Авгсбург, Німеччина.

А. Качор: „80-ліття проф. Б. Мартоса”, стаття в УКРАЇНСЬКОМУ ГОЛЮСІ, ч. 26, з 1. 7. 1959.

К. Степовий: „Ювілей проф. Бориса М. Мартоса”, СВОБОДА, 26. 6. 1971.

„Вшанування проф. Бориса Мартоса у його 95-річчя”, СВОБОДА, ч. 205, 13. 11. 1974 — більша редакційна згадка на першій сторінці із світлиціюю.

З М І С Т

	Стор.
1. Вступне слово	7
2. Вступ	8
3. Рід і родина Мартосів	8
4. Праця Б. Мартоса в часі його студій	10
5. Кооперативна праця Б. Мартоса до революції в 1917 році	13
6. Праця Б. Мартоса в рр. 1917-1920	15
7. Науково-кооперативна праця Б. Мартоса на еміграції	18
8. На новому етапі еміграційної праці	21
9. На американській землі	25
10. Коротка характеристика	26
11. Список праць і доповідей Б. Мартоса	28
12. Джерела	30

ІНШІ КНИЖКИ ЦЬОГО Ж АВТОРА:

Американська Україна, видання „Українського Океанічного Інституту”, „Океанічного Збірника”, Женева, 1946.

Українська молочарська кооперація в Західній Україні, видання „Унії” — Господарського Об'єднання і Патронату Української Кооперації на еміграції, Об'єднання Українських Молочарських Працівників і кооп. „Єдність” в Регензбурзі, Мюнхен, 1949.

Українська Молочарська кооперація в цифрах і світліні (в 45-ті роковини заснування першої української молочарської кооперативи), вид. як вище, 1949.

35 літ на службі народу (пам'яті інж. Ю. Павликовського), видання „Кооперативної Громади”, Вінніпег, 1950.

Остап Луцький (пам'яті визначного громадського діяча), видання „Кооп. Громади”, Вінніпег, 1952.

Господарство України в системі ССРСР (на тлі четвертої п'ятирічки), видання „Комітету Українців Канади”, Вінніпег, 1953.

Десятиліття Кредитової Кооперативи Північного Вінніпегу, видання названої кооперативи, 1954.

Ольга Бачинська (нарис її життя та громадсько-кооперативної праці), накладом „Братства Маслосоюзників” у Канаді й ЗСА, Вінніпег, 1954.

Денис Коренець — начерк його життя та праці на тлі українського фахового шкільництва і сільсько-господарської кооперації в Західній Україні, видання „Кооперативної Громади”, Вінніпег, 1955.

Роля „Просвіти” в економічному розвитку Західної України, видання УВАН, Вінніпег, 1960.

Кредитова кооперація та її завдання в Канаді, видання „Кооперативної Громади”, Вінніпег, 1962.

Хроніка Кредитової Кооперативи Північного Вінніпегу 1943 - 1963, Вінніпег, 1963.

М. І. Туган-Барановський на службі науки й свого народу (в 50-річчя смерті світової слави економіста і кооперативного діяча), видання УВАН, Вінніпег, 1969.

20-річчя Кооперативної Громади у Вінніпегу (1949 - 1969). Коротка історія „Кооп. Громади” та українських кооператив у Вінніпегу до кінця 1969 року, видання „Кооп. Громади”, Вінніпег, 1971.

Мужі ідеї й праці — монографія про інж. А. Палія і А. Мудрика, творців „Маслосоюзу” і модерної української молочарської кооперації в Західній Україні. Видання „Братства Маслосоюзників”, Вінніпег, Торонто, Клівленд, 1974.

Головна мета української кооперації у вільному світі — головна доповідь виголошена на Кооп. Конференції, що відбулася в рямах Другого СКВУ у Торонті, 31 жовтня 1973 року. Видання „Кооперативної Громади”, Вінніпег, 1974.

Морально-етичні основи кооперативної праці — доповідь на зборах Української Кооперативної Ради, 11 жовтня 1974 р. Видання Української Кооперативної Ради в Канаді, 1975.